

Anita KULAWIAK*

HISTORYCZNE I SPOŁECZNE CZYNNIKI ROZWOJU MAŁYCH MIAST – PRZYKŁADY UNIEJOWA I DĄBIA

Zarys treści: Ważnym warunkiem rozwoju miast są czynniki lokalne (endogeniczne). Obecnie wiele miast właśnie w lokalnej tradycji i tożsamości oraz w oparciu na wewnętrznym potencjale przyrodniczym i społecznym poszukuje pomysłu na kształtowanie nowego, unikalnego wizerunku miasta, jego promocję czy docelowo rozwój. Artykuł koncentruje się na ukazaniu roli, jaką czynniki endogeniczne odgrywają w rozwoju miasta na przykładzie dwóch wybranych jednostek: Uniejowa położonego w województwie łódzkim oraz Dąbia nad Nerem zlokalizowanego w województwie wielkopolskim. O ich wyborze zdecydowało z jednej strony podobieństwo pod względem warunków przyrodniczych, z drugiej zaś znacząca różnica w obecnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Kapitał endogenny jest identyfikowany przede wszystkim z istniejącym potencjałem historycznym oraz społecznym.

Słowa kluczowe: czynniki społeczne i historyczne, rozwój lokalny, Uniejów, Dąbie

WPROWADZENIE

Współcześnie wzrasta znaczenie społeczno-kulturowych czynników rozwoju, wśród których aktywność władz i liderów lokalnych oraz dziedzictwo historyczne i związana z nim tradycja miejsca zajmują ważną, jeśli nie kluczową pozycję. Artykuł ten jest próbą poszerzenia wiedzy z tego zakresu oraz ukazania mechanizmu funkcjonowania wyróżnionych czynników w sferze praktycznych odniesień. Określenie wpływu tych dwóch czynników na rozwój małej miejscowości (miasta) może przyczynić się do zmiany postrzegania obowiązków samorządu i lokalnych liderów z odpowiedzialnych jedynie za usługi publiczne (którzy dziedzictwo historyczne traktują jako konieczny balast) na aktywne i celowe działanie oraz efektywne wykorzystanie istniejącego potencjału miejsca. Zrealizowane w dwóch małych miastach – Uniejowie i Dąbiu nad Nerem – badania będące empiryczną egzemplifikacją problematyki podjętej w tym artykule ukazały, jak dużą rolę odgrywają te dwa wyróżnione czynniki.

Dziedzictwo historyczne odgrywa szczególną rolę w rozwoju lokalnym miejsca, gdyż z jednej strony odzwierciedla się ono w obecnym jego zagospodarowaniu,

* Anita Kulawiak, dr, adiunkt, Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej, Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki, 90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31.

rzutując bardzo silnie na możliwości jego współczesnej adaptacji do nowych funkcji, z drugiej zaś warunkuje świadomość społeczną, kulturę i tradycje związane z określoną działalnością ludzką. Innymi słowy, kształtuje określony poziom kapitału społecznego miejsca, który z kolei definiuje użyteczność relacji cech społecznych i jednostkowych dla tempa i kierunku rozwoju społeczno-ekonomicznego. Jednocześnie rola czynnika historycznego w rozwoju miejsca, choć ważna, jest stosunkowo rzadko przedmiotem badań i analiz.

Z punktu widzenia rozwoju lokalnego zasadnicze znaczenie ma także aktywność społeczności lokalnych, w tym szczególnie jego władz i liderów, rozumiana jako ich zdolność do samoorganizacji i działań na rzecz samodzielnego rozwiązywania problemów. Aktywne, podmiotowe uczestnictwo społeczności lokalnych we współczesnej gospodarce rynkowej powinno wyrażać się nie tylko umiejętnością wykreowania lokalnych elit oraz zabudowania lokalnej przestrzeni instytucjami, ale przede wszystkim aktywnością nakierowaną na realizację przemyślanej polityki miejskiej zmierzającej do efektywnego wykorzystania lokalnego potencjału przyrodniczego, kulturowego i społecznego. O wyjątkowym znaczeniu tego czynnika w rozwoju lokalnym świadczy m.in. fakt, że w świetle współczesnej literatury przedmiotu czynnik ludzki jest podstawowym elementem wyjaśniającym i zarazem różnicującym poziom rozwoju lokalnego (m.in. koncepcja aktywizacji, koncepcja upodmiotowienia, koncepcja rozwoju uczestniczącego)¹. Ponadto rozwój lokalny jest także często określany jako endogenny, ponieważ podmiotem i siłą sprawczą zmian w największym stopniu są niewielkie społeczności wykorzystujące swój wewnętrzny potencjał. Przyjmuje się przy tym, że niezbędnym warunkiem takiego rozwoju jest partycypacja jednostek i wspólnot².

Jak już wspomniano, do badań wybrano dwa różne pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego miasta: Uniejów i Dąbie nad Nerem. O ile bowiem pierwsze z nich należy dzisiaj do najszybciej rozwijających się miast w regionie łódzkim, o tyle drugie jest najslabiej rozwijającym się miastem w regionie wielkopolskim. Miasta położone są w odległości zaledwie 14 km i mają podobne środowisko naturalne: oba dysponują wyjątkowym potencjałem naturalnym w postaci wód geotermalnych o właściwościach leczniczych oraz nadrzecznym położeniem – Uniejów leży nad Wartą, natomiast Dąbie nad Nerem. Miasta te cechuje także zbliżona liczba mieszkańców.

Metodologia badań była jednakowa dla obu miast i polegała przede wszystkim na studiach porównawczych zgromadzonych materiałów. Pozyskano je w wyniku badań terenowych i kwerendy odpowiednich instytucji. Podstawowy

¹ B. Tuziak, *Autorytet władz gminnych a rozwój społeczności lokalnych*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2014, s. 89.

² Na problem ten uwagę zwracali m.in. B. Jałowiecki, *Rozwój lokalny*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa 1989; tenże, *Narodziny demokracji w Polsce lokalnej*, Instytut Gospodarki Przestrzennej, UW, Warszawa 1990; J. Hryniewicz, *Endo- i egzogenne czynniki rozwoju lokalnego gmin i regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 2; K. Krzysztoszek, M. Szczepański, *Zrozumieć rozwój – od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.

materiał źródłowy zebrano w Urzędzie Miasta Uniejów oraz Urzędzie Miasta Dąbie w drodze wywiadów swobodnych z burmistrzami Uniejowa i Dąbia, pracownikami miejscowych urzędów oraz z członkami lokalnych stowarzyszeń i organizacji. Badania przeprowadzono w maju 2015 roku. W sumie wzięło w nich udział 100 osób, w tym po 50 z obszaru Dąbia i Uniejowa. Ponadto dokonano też analizy stron internetowych i zlustrowano oficjalne dokumenty w postaci strategii i planów rozwoju badanych miast, co umożliwiło identyfikację ich kapitału endogenego. Odwołano się przede wszystkim do Strategii Rozwoju Gminy Uniejów na lata 2000–2010, Planu Rozwoju Lokalnego Gminy na lata 2007–2015 oraz Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Dąbie na lata 2014–2020, a także przestudiowano dane kartograficzne i statystyczne dotyczące bieżącej sytuacji społeczno-gospodarczej obu miast. W badaniach zastosowano również metody obserwacyjne, w tym obserwację bezpośrednią i uczestniczącą, dzięki którym możliwe było lepsze zrozumienie wyników uzyskanych w drodze badań ankietowych³.

AKTUALNA SYTUACJA SPOŁECZNO-GOSPODARCZA MIAST – WYBRANE CECHY

Uniejów i Dąbie należą do miast małych o porównywalnej liczbie ludności i powierzchni. Obecnie Dąbie zamieszkałe jest przez niewiele ponad 2 tys. osób, a Uniejów przez blisko 3 tys. (2015)⁴. Ich powierzchnia wynosi natomiast odpowiednio: 8,86 km² i 12,2 km². Zarówno Uniejów, jak i Dąbie są siedzibą władz gminy miejsko-wiejskiej. Oba miasta położone są w Polsce Środkowej, ale administracyjnie należą do dwóch różnych województw, gdzie usytuowane są peryferycznie. Uniejów położony jest w północno-zachodniej części województwa łódzkiego, w powiecie poddębickim, Dąbie zaś w południowo-wschodniej części województwa wielkopolskiego, w powiecie kolskim. Warto dodać, że w latach 1975–1999 miasta te znajdowały się w jednej jednostce administracyjnej – województwie konińskim. Oba miasta z uwagi na bliskość autostrady A2 cechuje także dogodne położenie komunikacyjne. W przypadku Uniejowa najbliższy zjazd z autostrady znajduje się w odległości około 10 km, natomiast w przypadku Dąbia 2 km. Ponadto Dąbie leży przy węźle drogowym umożliwiającym zjazd z autostrady do drogi nr 473 o znaczeniu wojewódzkim łączącej Koło z Łaskiem oraz Dąbie i Uniejów, natomiast w pobliżu Uniejowa przebiega droga krajowa nr 72 łącząca Łódź z Koninem. Miasta te znajdują się także stosunkowo blisko dwóch ważnych ośrodków o znaczeniu metropolitalnym, to jest Poznania i Łodzi. Uniejów od Łodzi i Poznania dzieli odpowiednio 56 km i 140 km, a Dąbie – 70 km i 127 km. Około 4 km na wschód od Dąbia przebiega także linia kolejowa (stacja w Wiesiołowie) łącząca Górny Śląsk z Gdynią.

³ W artykule wykorzystano także dane pochodzące z pracy magisterskiej Arkadiusza Markiewicza pt. *Funkcje małych miast we wschodniej części województwa konińskiego – Przedecz, Kłodawa, Dąbie, Uniejów, Dobra*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. A. Suliborskiego (1993).

⁴ Dane za: Bank danych lokalnych (2015).

Wyróżnione do badań miasta, jak już wspomniano, zasadniczo różnią się pod względem poziomu społeczno-gospodarczego. Uniejów jest miastem, w którym od blisko 10 lat widoczna jest tendencja wzrostu liczby ludności – w 2006 roku liczył 2944 mieszkańców. W dużej mierze ma to związek z intensywnym, szczególnie od 2004 roku rozwojem funkcji uzdrowiskowo-rekreacyjnej. Natomiast w przypadku Dąbia można zaobserwować tendencję odwrotną, tzn. systematyczny spadek liczby ludności. Przyczyną tego stanu rzeczy jest malejący przyrost naturalny oraz ujemne saldo migracji. W 2002 roku wskaźnik przyrostu naturalnego w Dąbiu wynosił -7% , a saldo migracji -6% ⁵.

Wahania liczby ludności w obu miastach mają swoje źródło w poziomie ich rozwoju gospodarczego. Wprawdzie w obu jednostkach w strukturze gospodarczej dominują usługi (w Uniejowie skupiają one 63% ogółu zatrudnionych, natomiast w Dąbiu 80%), ale tempo rozwoju ich gospodarek jest różne.

Cechą silnie wyróżniającą współczesną strukturę gospodarczą Uniejowa jest przede wszystkim znaczny udział podmiotów działających w branży hotelarskiej, gastronomicznej i rekreacyjnej. Wynika to z intensywnego, szczególnie od 2004 roku rozwoju funkcji uzdrowiskowej i pojawienia się w mieście wielu atrakcji turystycznych. Ukoronowaniem rozwoju w mieście funkcji uzdrowiskowej było przyznanie mu w 2012 roku tytułu pierwszego w Polsce uzdrowiska termalnego. Pierwszym impulsem do stworzenia z Uniejowa uzdrowiska termalnego było powołanie spółki „Geotermia Uniejów” – pierwszego w mieście podmiotu realizującego projekt gospodarczego wykorzystania wód geotermalnych. W ślad za nim powstały bowiem kolejne inwestycje zmieniające oblicze miasta i zarazem utrwalające jego nowe funkcje. Aktualnie najważniejszą inwestycją Uniejowa jest kompleks basenów termalnych „Termy Uniejów”, w skład którego oprócz basenów krytych i otwartych wchodzi również niecka solankowa umożliwiająca kąpiele w leczniczej solance oraz zespół Wellness & Spa. Inwestycja ta funkcjonuje od 2008 roku i z roku na rok cieszy się coraz większym powodzeniem. Obecnie w ciągu roku odwiedza ją 23 tys. kuracjuszy. Ponadto w 2011 roku w Uniejowie z inicjatywy Instytutu Zdrowia Człowieka w Warszawie uruchomiono także najważniejszy z punktu widzenia Uniejowa jako uzdrowiska ośrodek rehabilitacyjno-leczniczy „Uzdrowisko Park Uniejów”. Inwestycja ta jak dotychczas jest jedyną, która wykorzystując właściwości wód geotermalnych, świadczy usługi *stricte* sanatoryjne, gdzie leczone są zarówno schorzenia związane z narządami ruchu, jak i reumatoidalne. Powstanie wymienionych inwestycji zapoczątkowało także zmiany w ogólnej strukturze przestrzenno-funkcjonalnej miasta, a tym samym spowodowało, że w ciągu niespełna 10 lat z małego, rolniczego miasteczka, nastawionego jedynie na obsługę lokalnych mieszkańców, Uniejów przeistoczył się w ważny w skali kraju ośrodek o funkcji rekreacyjno-uzdrowiskowej. Obecnie w mieście funkcjonuje 376 podmiotów gospodarczych, z czego 38% świadczy usługi rekreacyjno-uzdrowiskowe, w tym hotelarsko-gastronomiczne. Największe z nich to m.in. obiekt hotelarski „Kasztel Rycerski”,

⁵ Plan Rozwoju Lokalnego Miasta i Gminy Dąbie na lata 2004–2006 i 2007–2013, s. 21.

hotel Spa & Wellnes „Lawendowe Termy”, zespół muzealno-noclegowy „Młynarska Zagroda”, „Dom Pracy Twórczej” oraz hotel „Uniejów”. Poza funkcją rekreacyjną i uzdrowiskową w Uniejowie 26% ogółu zatrudnionych pracuje także w przemyśle i budownictwie, a kolejne 11% w rolnictwie.

W przeciwieństwie do Uniejowa gospodarka Dąbia opiera się głównie na handlu hurtowym i detalicznym, w którym pracuje około 31% ogółu zatrudnionych oraz w mniejszym stopniu na przemyśle (17%). Obecnie największym pracodawcą w mieście jest Zakład Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej, zatrudniający 80 osób. Poza nim większe znaczenie mają także dwa Zakłady Kamieniarsko-Betonarskie oraz Młyn. Cechą niekorzystnie wyróżniającą miasto Dąbie jest niski poziom wykształcenia jego mieszkańców (najwięcej osób posiada wykształcenie podstawowe i zawodowe – w sumie 47%) oraz ogromne zadłużenie. W 2015 roku wysokość długu publicznego wynosiła 11 mln zł, przy budżecie miasta równym 15 mln zł. Niekorzystna sytuacja finansowa miasta, słaba dywersyfikacja jego gospodarki oraz niski poziom wykształcenia mieszkańców powodują, że miasto cechuje także wysoki wskaźnik bezrobocia na poziomie 17%⁶.

DZIEDZICTWO HISTORYCZNE JAKO CZYNNIK ROZWOJU MIASTA

Dziedzictwo historyczne jest jednym z czynników, którego wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy miejsca jest znaczny. Wynika to z tego, że poszczególne epoki pozostawiły w jego zagospodarowaniu przestrzennym trwałe ślady w postaci specyficznej tkanki materialnej. Struktury te natomiast dość trudno adaptują się do współczesnych warunków, w związku z czym nierzadko stanowią silną barierę rozwojową miejsca. Ponadto dziedzictwo historyczne to również przekazywana przez stulecia i kultywowana w postaci tradycji i wzorców kulturowych mentalność ludzi warunkująca ich sposób patrzenia i odbierania współczesnego świata. W końcu dziedzictwo historyczne to również pewna postawa i świadomość społeczna zarówno siebie, jak i własnego terytorium determinująca skłonność do zachowań obywatelskich, a tym samym do podejmowania aktywnych działań na rzecz własnego środowiska lokalnego, których znaczenie w rozwoju lokalnym trudno przecenić. Wybrane do badań miasta, pomimo iż zasadniczo pochodzą z tego samego okresu, a zatem odznaczają się podobnie długą historią, cechuje nieco inna ścieżka rozwoju, która, jak można przypuszczać, zdeterminowała różny kierunek ich obecnego rozwoju.

Pierwsza wzmianka o Uniejowie pochodzi z 1106 roku. Była to wówczas własność arcybiskupów gnieźnieńskich, którzy w 1242 roku wyznaczyli to miejsce na swoją siedzibę. W 1290 Uniejów był już miastem, które wyrosło kosztem pobliskiej osady targowej przy grodzie kasztelańskim w Spicymierzu. W 1526 roku osada uzyskała przywileje królewskie na odbywanie targów i jarmarków, które wzmocniły pozycję miasta i rozwijanego w nim rzemiosła.

⁶ www.polskawliczbach.pl (dostęp: czerwiec 2015 r.).

Od końca XVII wieku wraz z przeniesieniem rezydencji biskupiej do Łowicza miasto znacznie podupadło, do czego przyczyniły się także najazdy Szwedów, Rokosz Lubomirskiego oraz konflikty między monarchami a przedstawicielami hierarchii kościelnej⁷. Wówczas dominującym zajęciem mieszczan stało się rolnictwo. Co ciekawe, wykształcone wówczas podstawy rozwoju gospodarczego na długo zdeterminowały strukturę zawodową w mieście. Pomimo bowiem podejmowanych, zarówno w wieku XIX, jak i w czasach gospodarki centralnie planowanej, prób uprzemysłowienia miasta, głównie w zakresie przemysłu włókienniczego, przez te wszystkie lata pozostało ono przede wszystkim rolnicze. Obok rolnictwa pewne znaczenie miały tu również handel i rzemiosło. U schyłku XIX wieku działały tutaj drobne zakłady, takie jak: browar, wytwórnia octu, olejarnie, młyny, farbiarnie, a w czasach komunizmu m.in. Zakłady Przemysłu Odzieżowego „Próchnik” oraz Zakłady Przemysłu Gumowego „Stomil”, a także prywatne punkty gastronomiczne. Wprawdzie nie było ich dużo, jednak w porównaniu z innymi małymi miastami liczba była znacząca (8 lokali gastronomicznych), co wskazuje na przedsiębiorczość mieszkańców⁸. Warto również dodać, że jeszcze przed transformacją systemową Uniejów jako jedno z niewielu miast na obszarze Polski Środkowej miał relatywnie dobrze rozwiniętą turystykę wykorzystującą walory doliny Warty oraz położony nad nią średniowieczny zamek wraz z parkiem. Już w latach 60. XX wieku miejscowy zamek uważany był za atrakcję turystyczną, a dolina rzeki Warty służyła m.in. mieszkańcom Łodzi i Poddębic za miejsce rekreacji i sportów wodnych. Funkcję tę dodatkowo wzmacniała wspomniana już baza turystyczna w postaci hotelu, kilku zakładów gastronomicznych oraz dyskoteki. W efekcie w okres gospodarki rynkowej Uniejów wszedł wprawdzie jako miasto małe o lokalnym znaczeniu gospodarczym w regionie łódzkim, ale z rozwiniętą tradycją turystyczną, z zapleczem materialnym dającym podstawy do rozwoju późniejszej funkcji rekreacyjno-uzdrowskiej oraz z kapitałem społecznym mającym przygotowanie do podejmowania własnej działalności gospodarczej i poczucie wpływu na losy swojego miejsca zamieszkania.

Ponadto dotychczasowy rozwój funkcjonalny miasta oparty głównie na rolnictwie spowodował także, że miasto wyróżniała stosunkowo mała intensywność zabudowy i zarazem znaczny udział terenów wolnych dających możliwość dowolnego zainwestowania. W 1993 roku użytki rolne stanowiły blisko 73% w strukturze użytkowania ziemi. Należy dodać, że u progu transformacji systemowej 9% całkowitej powierzchni miasta zajmowały także obszary rekreacyjne, położone po prawej stronie rzeki Warty, w skład których, poza obszarem zajętym przez samą rzekę, wchodziły również plaża, park, boisko sportowe, camping, zamek i pawilony hotelowe⁹. Można zatem stwierdzić, że historia i związane z nią

⁷ J. Szymczak, *Uniejów od schyłku XVI w.*, [w:] *Uniejów – dzieje miasta*, red. J. Szymczak, Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Uniejowa, Uniejów 1995, s. 97.

⁸ A. Suliborski, *Gospodarka i warunki bytowe po II wojnie światowej*, [w:] *Uniejów – dzieje miasta*, s. 324.

⁹ Tamże, s. 301.

dziedzictwo kulturowe i materialne Uniejowa stworzyły miastu doskonałą bazę (punkt wyjścia) do dalszych przemian i rozwoju.

Nieco inaczej natomiast historia odcisnęła swoje piętno w Dąbiu. Dąbie miastem zostało nieco później niż Uniejów, gdyż dopiero w 1423 roku, ale po raz pierwszy wzmiankowane było już w roku 1232. Stanowiło królewską dzierżawioną osobom prywatnym i w przeciwieństwie do Uniejowa jego najlepsze lata przypadły na okres XVIII–XX wieku i miały związek z pierwszą rewolucją przemysłową i upowszechnieniem się na obszarze Polski Środkowej produkcji przemysłowej. Wcześniej bowiem w okresie wczesnego średniowiecza wprawdzie kilkakrotnie otrzymywało przywileje związane głównie z organizowaniem jarmarków i targów, niemniej jednak aż do XVI wieku było jedynie niewielkim ośrodkiem handlowo-rzemieślniczym zamieszkanym przez zaledwie 200 osób. Intensywny rozwój miasta nastąpił dopiero w 1821 roku wraz z wyznaczeniem osady fabrycznej. Należy podkreślić, że w przeciwieństwie do Uniejowa w Dąbiu w pełni udało się rozwinąć funkcję przemysłową, która zarazem na długie lata zdominowała strukturę gospodarczą miasta i wyznaczyła kierunek jego rozwoju. W dużej mierze uprzemysłowieniu Dąbia, poza przychylną polityką władz pruskich, sprzyjały również znajdujące się tam już od XVII wieku wsie ołęderskie, do których masowo ściągali osadnicy z Niemiec i Żydzi upatrujący w rozwijającym się mieście szansy na własny rozwój. W efekcie już w 1860 roku Dąbie na trwałe przeistoczyło się z ośrodka typowo lokalnego w znaczący ośrodek przemysłowy. W tym czasie funkcjonowały już 43 warsztaty tkackie, a na początku XX wieku liczba ludności miasta wzrosła do 5 tys. Poza przemysłem włókienniczym pewne znaczenie w strukturze zawodowej ludności miał także handel, a w okresie międzywojennym działały tu młyny, wiatraki, destylarnia, browar i cegielnia. Pamiątką po wielokulturowym rozwoju Dąbia są zachowane po dziś dzień trzy kościoły – ewangelicko-augsburski, parafialny pw. św. Mikołaja oraz prawosławna synagoga, natomiast po okresie intensywnego rozwoju przemysłu na przełomie XIX i XX wieku domki tkaczy. Z uwagi na zachowane tradycje przemysłowe po II wojnie światowej w mieście z powodzeniem reaktywowano stare zakłady przemysłowe oraz utworzono nowe. Między innymi w latach 50. uruchomiono Zakład Przemysłu Samochodowego „Polmo”. W efekcie jeszcze w 1990 roku najważniejszym działem gospodarki Dąbia był przemysł, w którym pracowało ponad 300 osób. Należy podkreślić, że produkcja przemysłowa miała w Dąbiu charakter typowo egzogeniczny, gdyż przemysł koncentrował ponad 98% ogółu zatrudnionych w sektorze egzogenicznym miasta, a zatrudnienie w tym dziale gospodarki narodowej było nawet wyższe od średniego regionalnego. Poza przemysłem istotniejsze znaczenie w strukturze zatrudnienia Dąbia miały także rolnictwo (19,4% ogółu zatrudnionych) oraz handel (16,3%). Należy jednak dodać, że w porównaniu z przemysłem ich znaczenie było niewielkie.

Można zatem stwierdzić, że w okres gospodarki rynkowej miasto Dąbie weszło całkowicie nieprzygotowane do zaistniałych zmian. Złożyły się na to co najmniej dwie przyczyny. Po pierwsze, wadliwa struktura funkcjonalna miasta,

nadmernie przeciążona funkcją przemysłową i jednocześnie cechująca się słabą dywersyfikacją, zupełnie bezbronna w obliczu przemian transformacyjnych związanych z otwarciem rynków na Zachód i uwolnieniem cen, oraz po drugie, słaba jakość kapitału społecznego, wyrażona niskim poziomem wykształcenia oraz małym doświadczeniem mieszkańców w samodzielnym kreowaniu własnego rozwoju. Ponadto miasto, pomimo nadrzecznego położenia, nigdy nie wykształciło funkcji turystycznej, na co wpływ miał przede wszystkim fatalny stan czystości Neru. Jeszcze w 2000 roku badania Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska wykazały, że stan czystości Neru nie odpowiadał normom zawartości substancji biogenych i organicznych, zawiesin ogólnych oraz stanu sanitarnego. Pod względem zasolenia obejmował on wówczas II klasę czystości, a pod względem saprobowości (zanieczyszczenia wód martwą materią organiczną) – III (Raport o stanie środowiska w Wielkopolsce w 2000, 2001)¹⁰.

W efekcie u progu transformacji systemowej poziom rozwoju społeczno-gospodarczego Dąbia znacznie odbiegał od położonego w sąsiedztwie Uniejowa. Upadek przemysłu wywołany transformacją systemową pozostawił miasto w bardzo złej kondycji ekonomicznej. Struktura gospodarcza Dąbia, oparta przez ponad 200 lat głównie na działalności przemysłowej, nie zdążyła w porę wykształcić funkcji, które byłyby w stanie zrekompensować straty wywołane upadkiem przemysłu. W konsekwencji w mieście odnotowano w tym czasie znaczny wzrost bezrobocia, który w 1992 roku wynosił nawet 25% ogółu zatrudnionych. Wprawdzie miasto posiadało znaczne rezerwy terenów wolnych (w 1992 roku użytki rolne stanowiły blisko 60% w strukturze użytkowania miasta), ale jednocześnie dysponowało dość niekorzystną strukturą demograficzną, którą cechowały znaczna przewaga osób z wykształceniem podstawowym i zawodowym (47% ogółu ludności) oraz wysoki odsetek pracowników najemnych bez tradycji w kreowaniu własnej przedsiębiorczości.

POTENCJAŁ SPOŁECZNY I JEGO ROLA W ROZWOJU MIAST

W świetle współczesnej literatury przedmiotu najważniejszym czynnikiem determinującym rozwój miasta jest jego potencjał społeczny, który najczęściej identyfikowany jest przez (1) sprawnego lidera, zdolnego do sformułowania długofalowej wizji rozwoju danego układu lokalnego, który potrafi skupić wokół siebie elitę lokalną, (2) elitę lokalną, skupiającą najbardziej aktywnych i kreatywnych aktorów, (3) funkcjonowanie instytucji lokalnych stabilizujących poczynania lidera i dynamizujących rozwój lokalny, (4) aktywność społeczności lokalnej włączającej się w przedsięwzięcia inicjowane przez władze samorządowe lub same inicjujące rozwój, (5) skłonność samorządów do współpracy międzygminnej służącej m.in. wspólnemu rozwiązywaniu problemów oraz (6) przez małe i średnie przedsiębiorstwa działające w sferze wytwórczości, handlu i usług,

¹⁰ Program Ochrony Środowiska dla miasta i gminy Dąbie, 2004.

wzmacniające lokalną tkankę przedsiębiorczości¹¹. Przypisywanie wymienionym czynnikom kluczowej roli w procesie rozwoju miasta wynika z wielu przyczyn, ale najważniejsza kryje się w stwierdzeniu, że sposób wykorzystania walorów i zasobów środowiska lokalnego ostatecznie zawsze pozostaje w gestii czynnika ludzkiego, który poprzez działanie może stworzyć z nich czynnik rozwoju lub ograniczającą go barierę. Przykład Dąbia i Uniejowa dowodzi słuszności tego stwierdzenia.

W Uniejowie zdecydowanie najważniejszym czynnikiem społecznym, któremu miasto zawdzięcza współczesny rozwój, jest osoba obecnego burmistrza Józefa Kaczmarka. Jest to człowiek, który nie tylko miał pomysł na przeistoczenie Uniejowa z ośrodka o charakterze rolniczo-usługowym w pierwsze w Polsce Środkowej uzdrowisko termalne, ale miał także determinację i konsekwencję w działaniu, które pozwoliły mu zrealizować ten pomysł oraz umiejętność skupienia wokół siebie ludzi kreatywnych i zaangażowanych. O aktywności burmistrza na rzecz rozwoju funkcji uzdrowiskowej świadczy m.in. fakt, że wykorzystanie wód geotermalnych rozpoczęto wraz z objęciem przez niego funkcji burmistrza, tj. w 2002 roku, pomimo iż pierwsze odwierty wykonano w Uniejowie w końcu lat 70. XX wieku, a wizję miasta opartą o jego zasoby przyrodnicze (wody geotermalne) sformułowano jeszcze w 2000 roku w strategii rozwoju miasta i gminy na lata 2000–2010. Burmistrz jest także osobą, która cieszy się dużym zaufaniem społecznym (piastuje ten urząd już czwartą kadencję), co niewątpliwie bardzo ułatwia realizację podjętych celów.

Kolejnym bardzo ważnym czynnikiem społecznym w dużym stopniu determinującym rozwój dzisiejszego Uniejowa są jego władze, a w szczególności ich działalność na rzecz rozwoju miasta, w tym również prowadzona przez nie polityka nastawiona przede wszystkim na wykorzystanie potencjału lokalnego w postaci wód geotermalnych i tradycji średniowiecznej. Działania, które władze podejmują, są bardzo różnorodne i opierają się na wykorzystaniu różnego rodzaju instrumentów. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują działania związane z pozyskiwaniem funduszy unijnych oraz aktywnym inwestowaniem pozyskanych środków. Już od 2004 roku Uniejów znajduje się w czołówce polskich miast pod względem skuteczności aplikowania o środki z UE. Jak dotychczas miasto pozyskało blisko 110 mln zł (15 mln zł w latach 2004–2007 i 93 mln zł w latach 2007–2013) z różnych programów i funduszy, najwięcej z RPO WŁ. Warto podkreślić, że za tę działalność samorządowcy uzyskali też wiele nagród (22) – m.in. w 2009 roku miasto Uniejów zostało wyróżnione w rankingu „Rzeczpospolitej” w kategorii gmin miejskich w dziedzinie pozyskania funduszy unijnych.

Drugim ważnym z punktu widzenia rozwoju miasta polem działania jego władz jest wspomniana działalność inwestycyjna, którą samorządowcy aktywnie prowadzą od 2002 roku. Działalność ta polega przede wszystkim

¹¹ B. Tuziak, *Autorytet władz gminnych a rozwój społeczności lokalnych*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2014, s. 90.

na tworzeniu nowych obiektów związanych głównie z funkcją uzdrowiskową, tj. kompleksu basenów termalnych (Termy Uniejów), obiektów hotelarskich (np. Kasztel Rycerski), obiektów gastronomicznych (restauracja Termalna), jak również rekreacyjną (kompleks boisk do gry w piłkę nożną im. W. Smolarka, Zagroda Młynarska), ale polega ona także na modernizacji obiektów już istniejących, wspomagających rozwój funkcji uzdrowiskowej (np. renowacja zamku arcybiskupów gnieźnieńskich czy zabytkowego rynku i układu przestrzennego miasta). Ponadto samorządowcy aktywnie działają na rzecz przyciągnięcia inwestorów zewnętrznych oraz pobudzenia przedsiębiorczości lokalnej. Wyrazem tego jest uzbrojenie i przygotowanie do sprzedaży terenów zlokalizowanych nad rzeką Wartą oraz powołanie przez radę miasta stowarzyszenia na rzecz współpracy z przedsiębiorcami, którego celem jest pomaganie mieszkańcom w zakładaniu samodzielnej działalności gospodarczej, w tym szczególnie w sektorze turystycznym.

Poza wymienionymi należy także wspomnieć o działaniach związanych z promocją miasta i tworzeniem jego pozytywnego wizerunku. Współcześnie tego typu działaniom przypisuje się bardzo ważną, jak nie najważniejszą, rolę w aktywizacji lokalnego rozwoju. Prowadzone w 1995 roku w Polsce badania nad koniunkturą gminną pokazały wyraźny związek pomiędzy stosowaniem przez gminy „różnego typu zabiegów promocyjnych” a ich rozwojem gospodarczym. Badania przeprowadzone w Uniejowie pokazały, że jego władze są świadome wpływu, jaki na współczesny rozwój miasta wywiera promocja, w tym szczególnie budowanie marki miasta w oparciu o endogeniczne walory przyrodnicze i dziedzictwo historyczne. Wyrazem tego jest, po pierwsze, sformułowana przez urzędników wizja rozwoju miasta, która określa jego kierunek, odwołując się przede wszystkim do czynników lokalnych („uzyskanie przez miasto i gminę rozpoznawalnego statusu centrum turystyki termalno-uzdrowiskowej i rekreacyjnej w środkowej Polsce umiejętnie wykorzystującego posiadane walory przyrodnicze, kulturowe i historyczne”), a po drugie, szeroki i różnorodny zakres działań, jakie władze podejmują na rzecz jego wypromowania. Służą temu m.in. opracowania materiałów promocyjnych, organizowanie imprez kulturalnych i rozrywkowych, udział w krajowych i międzynarodowych targach turystycznych, promocja miasta na stronie internetowej oraz w mediach regionalnych, krajowych i zagranicznych. Warto dodać, że władze obok promowania głównie lokalnego potencjału tworzą również zupełnie nowe, niezwiązane z tradycją lokalną produkty turystyczne, co świadczy o ich dużej kreatywności. Dlatego też obok takich imprez, jak m.in. Turniej Rycerski, Dni Wody czy Bieg do gorących źródeł, w Uniejowie odbywają się też Ogólnopolski Zlot Drużyn Harcerskich Nieprzetartego Szlaku, Gminny Festiwal Strażackich Orkiestr Dętych czy Lato Indian – Festiwal kultury indiańskiej.

Wyrazem aktywności władz na rzecz rozwoju miasta jest także ich aktywna współpraca z innymi miastami, co z jednej strony służy wymianie doświadczeń i rozwiązywaniu problemów, ale z drugiej jest także częścią ich działań promocyjnych. Uniejów współpracuje m.in. z Gminą Miejską Turek, miastem Szczyrk,

miastem i gminą Sonkajarvi (Finlandia), samorządem miejskim Morahalom (Węgry) oraz z Krasławą (Łotwa)¹².

W Dąbiu w przeciwieństwie do Uniejowa czynnik społeczny jest nieporównywalnie słabszy. Przede wszystkim miastu brakuje podstawowego czynnika, jakim jest sprawny i charyzmatyczny lider mający energię i poparcie społeczne. Badania społeczne ujawniły, że przez długi czas urząd burmistrza piastował człowiek pozbawiony wizji i pomysłu na rozwój miasta i wykorzystania jego atutów. W efekcie jego polityki miasto zostało mocno zadłużone, co dzisiaj bardzo utrudnia jego rozwój. Ponadto słaba była aktywność władz, a urzędnikom brakowało pomysłu na miasto, w tym na wykorzystanie jego potencjału lokalnego. Stąd też lista działań, jakie dotychczas podjęto w Dąbiu na rzecz jego aktywizacji, jest krótka. Jednym z najważniejszych było opracowanie kilku dokumentów, m.in. Strategii rozwoju miasta i gminy Dąbie na lata 2014–2020, Strategii integracji i rozwiązywania problemów społecznych 2008–2015 oraz Planu Rozwoju Lokalnego na lata 2004–2013, których celem było z jednej strony zdiagnozowanie podstawowych problemów miasta, z drugiej zaś sformułowanie kierunku jego przyszłego rozwoju. Należy jednak podkreślić, że choć sformułowana w nich wizja rozwoju miasta brzmi: „miasto i gmina Dąbie to bezpieczna i atrakcyjna przestrzeń, w której wyeksponowano przede wszystkim obfite walory przyrodnicze, towarzyszące licznym ciekom wodnym, lokalni przedsiębiorcy wykorzystują przewagę konkurencyjną, jaką niesie ze sobą umiejscowiony na terenie gminy węzeł komunikacyjny autostrady A2 oraz rozwinięta i nowoczesna infrastruktura turystyczna, mieszkańcy gminy niezależnie od wieku tworzą zintegrowaną społeczność, która kreuje przyjazne miejsce do zamieszkania” to tylko częściowo nawiązuje ona do lokalnego potencjału przyrodniczego i gospodarczego, a sformułowane w niej zadania i cele koncentrują się bardziej na rozwiązaniu podstawowych problemów społecznych miasta (tj. zaopatrzenie mieszkańców w wodę, energię elektryczną, poprawa stanu dróg) niż wykreowaniu zupełnie nowych, atrakcyjnych funkcji. Świadczy to z jednej strony o słabym wyposażeniu miasta w podstawową infrastrukturę techniczną i społeczną, ale z drugiej o braku pomysłu wśród włodarzy na miasto i jego konkurencyjny rozwój. Co ciekawe, nie próbują oni zmienić tej sytuacji, na co m.in. wskazuje brak w Urzędzie Miasta Dąbie komórki odpowiadającej za promocję i marketing miasta. Spośród 20 zatrudnionych w urzędzie miejskim osób żadna nie odpowiada za przygotowanie materiałów promocyjnych, imprez kulturalnych i rozrywkowych czy za współpracę z innymi gminami. Stąd obecnie miasto Dąbie nie współpracuje z żadną gminą partnerską, nie dysponuje żadnymi informatorami turystycznymi o swoim mieście, a nawet nie posiada aktualizowanej na bieżąco strony internetowej. W mieście nie odbywają się również większe imprezy plenerowe o charakterze ponadlokalnym. Raz w roku miasto organizuje jedynie Dzień Dąbia i Dzień Ogórka. Warto podkreślić, że w mieście działa natomiast kilka organizacji pozarządowych, m.in.: Towarzystwo Przyjaciół Dąbia, Koło Gospodyń Wiejskich,

¹² www.uniejow.pl.

Lokalna Grupa Działania – „Solna Dolina”, czy kluby sportowe: LZS Karszew i Klub Piłkarski Zryw Dąbie. Organizacje te w małym jednak stopniu angażują się w życie miasta. Ich członkowie realizują głównie własne pasje.

Miasto bierze także udział w absorpcji środków unijnych. Jak dotychczas skala wykorzystania dostępnych środków jest jednak mała. W latach 2007–2013 z Unii Europejskiej miasto pozyskało bowiem łącznie jedynie około 2 400 000 zł i zrealizowało tylko 7 projektów. W większości były to projekty realizowane w ramach PO Kapitał Ludzki i dotyczyły wyrównywania szans dzieci i młodzieży na rynku edukacyjnym. Zaledwie dwa spośród nich miały na celu modernizację infrastruktury wodno-kanalizacyjnej. Istotną barierą znacznie utrudniającą urzędnikom możliwość skorzystania z dostępnych środków UE jest bardzo zła sytuacja finansowa miasta. Jak już wspomniano, miasto ma olbrzymie zadłużenie spowodowane niewłaściwą polityką finansową, stąd bardzo często urzędnikom brakuje pieniędzy na pokrycie obowiązkowego wkładu własnego. W efekcie w latach 2007–2013 w Dąbiu nie doszło do realizacji aż 10 projektów.

Brak dostępu do środków unijnych oraz brak własnych środków finansowych przekłada się również na słabą działalność inwestycyjną miasta. Poza drobnymi remontami ulic, renowacją budynku szkolnego i przedszkola czy modernizacją kanalizacji wykonanej w ramach środków unijnych w mieście od 2000 roku nie zrealizowano żadnej ważniejszej inwestycji. Dopiero w ostatnim czasie podjęto prace nad przygotowaniem pod inwestycje gruntów znajdujących się przy zjeździe na autostradę i w bezpośrednim sąsiedztwie z nią (miasto planuje przeznaczyć te tereny pod budowę zakładów produkcyjnych, centrów logistycznych oraz bazy gastronomiczno-hotelarskiej), ale z uwagi na ich nieuregulowany w większości stan prawny ich rozpoczęcie może znacznie się opóźnić.

Wykorzystanie w Dąbiu dostępnych czynników społecznych w porównaniu z Uniejowem jest bardzo słabe, ale w dużej mierze wynika z braku czynnika podstawowego, jakim jest lokalny lider. Miastu brakuje przede wszystkim osoby charyzmatycznego lidera, który byłby zdolny do sformułowania długofalowej wizji rozwoju i skupienia wokół siebie, tak jak w Uniejowie, elity lokalnej zainteresowanej realizacją tej wizji. Szansa na zmianę tej niekorzystnej sytuacji pojawiła się w październiku 2014 roku wraz ze zmianą burmistrza. Obecnie funkcję tę sprawuje bowiem osoba młoda, bardzo dobrze wykształcona, znająca podstawy marketingu politycznego i terytorialnego oraz doceniająca ich znaczenie w rozwoju lokalnym. Osoba, która jak się wydaje ma ambicje i kompetencje do wykreowania nowych podstaw rozwoju tego miasta. W rozmowie z autorką burmistrz Dąbia wyraźnie podkreślił, że ma już plany na wykorzystanie istniejących wód geotermalnych i pomysł na aktywizację lokalnej przedsiębiorczości. Między innymi na terenie należącego do miasta Lasu Dąbskiego planuje utworzyć uzdrowisko na bazie wód geotermalnych oraz park krajobrazowy. Ta inwestycja, jak podkreślił, wiąże się z koniecznością wybudowania odpowiedniej infrastruktury, a co za tym idzie – również zapewnieniem miejsc pracy dla mieszkańców i co najważniejsze jego zdaniem, również z rozświetleniem miasta i wyciągnięciem go z dotychczasowej zapaści gospodarczej.

PODSUMOWANIE

Przykład dwóch wybranych do badań miast potwierdza szczególną rolę w rozwoju jednostek osadniczych czynników historycznego i społecznego. Przeprowadzone badania dowiodły bowiem, że zarówno przeszłość historyczna, jak i działania ludzkie nie pozostają bez wpływu na współczesne oblicze miasta. Choć trudno jednoznacznie ocenić, który z wymienionych czynników silniej zdeterminował obecną sytuację społeczno-gospodarczą miast, to jednak nie sposób oprzeć się wrażeniu, że czynnik społeczny odgrywa tu rolę pierwszoplanową. Wynika to z tego, że mądra i aktywna władza lokalna, konsekwentnie realizująca wyznaczony cel, jest w stanie poprzez swoje działania zmienić kierunek rozwoju każdej jednostki osadniczej, w tym nawet tej odznaczającej się mało sprzyjającymi warunkami lokalnymi i historycznymi. Czynnika ludzkiego nic bowiem nie zastąpi, gdyż w ostatecznym rozrachunku o sukcesie rozwojowym decydują przede wszystkim aktorzy lokalni¹³. Potwierdza to przykład Dąbia i Uniejowa. Badania ujawniły bowiem, że przewaga Uniejowa nad Dąbiem jest konsekwencją znacznie efektywniejszego działania ludzi, którzy wiedzą, czego chcą i nie boją się dążyć do celu, a ponadto potrafią skutecznie pozyskiwać fundusze unijne. Dowodzi tego m.in. fakt, że dopiero zmiana władzy, a więc i aktorów lokalnych, spowodowała pełne wykorzystanie odkrytego w mieście już znacznie wcześniej potencjału lokalnego w postaci wód geotermalnych.

Można zatem z pewnym prawdopodobieństwem założyć, że dokonana w ostatnim czasie zmiana burmistrza w Dąbiu również przełoży się na zmianę niekorzystnej sytuacji miasta. Pewne symptomy zmian już są bowiem widoczne. Nowa władza, choć z małym doświadczeniem, przyniosła miastu spadek zadłużenia oraz wizję jego rozwoju opartą o funkcje transportowo-spedycyjną oraz rekreacyjną.

W świetle wyników przeprowadzonych badań należy zatem stwierdzić, że dążenie do sprostania wymogom nowoczesnego rozwoju implikuje konieczność uwzględnienia w procesie rozwoju lokalnego przede wszystkim czynnika ludzkiego. Zasadniczego znaczenia w tym procesie nabierają zatem wysokie kompetencje urzędników, ich fachowa wiedza, a także zaangażowanie w wykonywaną pracę. Tym samym czynnik ten stanowi najważniejszy element dynamicznego układu czynników rozwoju.

Bibliografia

- Gorzelał G., *Zewnętrzna interwencja jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie Programu Inicjatyw Lokalnych)*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 3(3), s. 99–120.
Hryniewicz J., *Endo- i egzogenne czynniki rozwoju lokalnego gmin i regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 2, s. 53–77.
Jałowicki B., *Rozwój lokalny*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa 1989.

¹³ G. Gorzelał, *Zewnętrzna interwencja jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie Programu Inicjatyw Lokalnych)*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 3(3), s. 101.

- Jałowicki B., *Narodziny demokracji w Polsce lokalnej*, Instytut Gospodarki Przestrzennej, UW, Warszawa 1990.
- Krzysztoższek K., Szczepański M.S., *Zrozumieć rozwój – od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.
- Suliborski A., *Gospodarka i warunki bytowe po II wojnie światowej*, [w:] J. Szymczak (red.), *Uniejów – dzieje miasta*, Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Uniejowa, Uniejów 1995, s. 287–333.
- Szymczak J., *Uniejów do schyłku XVI wieku*, [w:] J. Szymczak (red.), *Uniejów – dzieje miasta*, Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Uniejowa, Uniejów 1995, s. 59–107.
- Tuziak B., *Autorytet władz gminnych a rozwój społeczności lokalnych. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014.

[Wpłynęło: luty 2016; akceptacja: maj 2016]

HISTORICAL AND SOCIAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF SMALL TOWNS – CASE STUDY OF UNIEJÓW AND DĄBIE

Summary

Local (endogenous) factors are important elements in the development of cities. Today, many cities look at local traditions and identity as well as local natural and social potential as a source of ideas for shaping a new, unique image of the city, its promotion and future development. This paper focuses on highlighting the role that endogenous factors have in the development of a city on the example of two chosen urban units: Uniejów, located in Łódź voivodship, and Dąbie in Wielkopolska voivodship. The choice was guided, on the one hand, by similarity of their natural conditions, and on the other – by a significant difference in their socio-economic development. Endogenous capital is mainly identified as the historical and the social potential.

Keywords: social and historical factors, local development, Uniejów, Dąbie

UNIEJOWSKIE IMPRESJE

Zamek

mój sąsiad ma wieków siedem
różnobarwne humory

wiosną kiedy promienie
spadają na wież korony
otacza się wieńcem
kwiatów lilii

latem spogląda na wartką
wstęgę która nieopodal
łączy uniejowian kąpielą

jesienią chmurzy się
wieków opowieścią
zamyka oczy okien
więzi białą damę

zima nie dręczy go wcale
pod śnieżną czapą
w pajęczynie mrozu
władza absolutnie

Foto. Janusz Tatarkiewicz
Archiwum Urzędu Miasta Uniejów

Joanna Wicherkiewicz

Uniejów

Może skoczmy,
ty ma najdroższa,
do Uniejowa...
Tam czeka na nas
zimowa kąpiel,
ciała odnowa.
Tam czeka na nas
wiele atrakcji
i słodkich wrażeń,
dużo radości,
szczerych uniesień,
spełnionych marzeń.
Popatrz, mój drogi,
jak rzeka Warta,
co płynie nisko,
czule ramieniem
swoim otula
stare zamczysko.
Dlatego tutaj
tyle jest ciepła
w uśmiechach ludzi
i dzień się nowy
w pogodną przyszłość
z nadzieją budzi.

Foto. Sławomir Koboжек

Witold Smętkiewicz